

Kormány megalakulásánál a korábban tudottaknál mennyivel közvetlenebb volt az orosz beleszólás. Az iratok megvilágítják, hogy az MKP előterjesztése alapján a magyarországi SZEB az 1945. júliusi kormányátalakításkor a baloldali erők pozíciójának megerősítése érdekében erős nyomást gyakorolt Miklós Bélákra. Több dokumentum tanúsítja, hogy a szovjet diplomácia 1945. szeptember első felétől következetesen egész Erdély román kézre adását támogatta. A szovjet diplomácia a csehszlovákiai magyar kisebbség üldözése és az egyoldalú kitelepítések kérdésében is kétarcúan viselkedett, igyekezett a magyar–csehszlovák nézeteltérések ügyében is befolyást gyakorolni a vitapartnerekre, főleg Magyarországra. Végző álláspontjában a csehszlovák álláspontot támogatva arra törekedett, hogy a két ország közötti nézeteltérésekben segítségadóként, kvázi döntőbíróként saját hatalmi pozíciójának megerősítését érje el.

Az 1945 és 1947 közötti iratok a munkáspártok és a Független Kisgazdapárt közötti politikai küzdelmek mellett többször beszámolnak a Szociáldemokrata Párton belüli helyzetről, a két munkáspárt viszonyának kérdéséről, amelyet a szovjet diplomaták élénk figyelemmel kísértek. Az is kiderül, hogy a diplomaták nemcsak a kommunista párt funkcionáriusaitól szereztek az információikat, hanem az SZDP általuk baloldalinak és centristának tekintett politikusaiktól, de a jobboldaliakkal nem volt kapcsolatuk.

A közölt iratok az oroszországi levéltárakban folytatott kutatás közismert nehézségei miatt döntően politikai jellegű kérdésekkel foglalkoznak, hiányoznak a gazdasági, gazdaságpolitikai vonatkozások: a jóvátétel kérdése, a magyar–szovjet egyes vállalatok megalapítása stb., amelyek a későbbi szovjet gazdasági behatolás eszközeiként szolgáltak. Ugyanakkor viszont a szovjet befolyást világméretűvé terjesztő külpolitikai intézményrendszer fontos eleméről, a kulturális expanziót elősegítő művelődési egyesületek működéséről képet kapunk. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság a Szovjetunió politikája, a kommunista ideológia és a szovjet kultúra terjesztésének fontos eszközeként jelenik meg a kötet dokumentumaiban. Érdekesek azok a magyarországi belpolitikával kapcsolatos információk, amelyek az Ideiglenes Nemzeti Kormány, az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a Tildy-, a Nagy Ferenc- és a Dinnyés-kormány megalakításával foglalkoznak, valamint az 1945-ös és az 1947-es választások elemzése a szovjet diplomaták szemszögéből. Az MKP vezetőinek sorozatosan Moszkvába küldött levelei, beszámolóit sokat elárulnak a kommunista párt taktikájáról, a hatalom megszerzése érdekében tett erőfeszítéseiről, az FKGP felszeteletéséről, Nagy Ferenc eltávolításának háttéréről. Új megvilágításba került a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződéssel kapcsolatos szovjet álláspont.

A kötet bevezetőjében Baráth Magdolna tanulmánya értő módon vizsgálja meg a korszak összefüggéseit. A kötet összeállításáról Vida István szerkesztői megjegyzései adnak tájékoztatást. A dokumentumok közlése pontos és szakszerű, a jegyzetekben előforduló elírások és visszautalások sem csökkenthetik a munka jelentőségét és hiánypótló voltát.

Szabó Róbert

TIBORI SZABÓ ZOLTÁN
ÁRNYÉKOS OLDAL
ZSIDÓ IDENTITÁS ERDÉLYBEN A HOLOKAUSZT UTÁN
Kolozsvár, Koinónia, 2007. 325 p.

A magyar holokauszt-szakirodalom, hasonlóan egyébként a nemzetközihez, a zsidóság életének 1933 és 1945 közötti történetére koncentrál. A zsidóság közvetlen 1945, vagyis a haláltáborok felszabadulása utáni, szintén összetett és sok fájdalommal tarkított életének történései feltárására már történtek kísérletek, de egy olyan összefoglaló munka, mint amilyen Randolph L. Braham monumentális könyve a magyar holokausztról (*A népirtás politikája*), még várat magára. Külön problémája a magyarországi zsidósággal, illetve holokauszttal foglalkozó szakirodalomnak, hogy a határon túli, de magyar anyanyelvű zsidó közösségek történetét csak nagy vonalakban ismerjük. Kevésbé tudatosult a magyar történelmi emlékezetben, hogy a visszaszátolt területekről az 1944-ben deportált, majd megölt zsidók több mint 90%-a magyar anyanyelvű és kultúrájú volt. Ennek – valamint a későbbi kivándorlási hullámnak – is „köszönhető”, hogy a Trianonban elszakított területek etnikai-nyelvi viszonyai oly nagy mértékben megváltoztak már közvetlenül 1945 után.

A fentebb vázolt hiánynak egy igen tekintélyes szeptetét igyekszik betölteni Tibori Szabó Zoltán *Árnyékos oldal: zsidó identitás Erdélyben a holokauszt után* című monográfiája. A szerző nem először foglalkozik az erdélyi zsidóság második világháború alatti sorsával, illetve a magyarországi holokauszt erdélyi eseményeivel; már eddig is számos figyelemre méltó cikket és tanulmányt publikált a témában. (A teljesség igénye nélkül: *Kettős kisebbségben. A zsidóság Észak-Erdélyben*. In: *História*, XXVI. évfolyam 2–3. szám. 39–43.; *Élet és halál megszűnéjén. Zsidók menekülése és mentése a magyar–román határon 1940–1944 között*. Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 2001. Számos megye történetét feldolgozta és a kötet szerkesztésében is közreműködött: Randolph L. Braham (főszerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Budapest, Park Kiadó, 2007. 3 köt. 1590 p.)

A Karácsony Benő emlékének ajánlott könyv címe némi magyarázatra szorul talán, de a szomorú választ az olvasó a könyv első oldalán meg is kapja. A jeles erdélyi író 1936-ban *Napos oldal* címmel írt nagy sikerű regényt: s ennek kvázi folytatását tervezte az auschwitz-i koncentrációs táborban *Árnyékos oldal* címmel. Erre azonban már nem volt módja: 1944 késő nyarán megölték. De a cím még ennek ellenére is ellentmondást sejtet. A második világháború után „gond lett volna” a zsidó identitás, illetve a zsidóság – benne az erdélyi – sorsa nem rendeződött volna? A könyv egyik alapvető mondanivalója, hogy az erdélyi zsidóság, de különösen a magyar anyanyelvű zsidóság 1918–1919 és 1945 utáni helyzete vagy rossz, vagy még annál is rosszabb volt. A kettős kisebbségi lét valamennyi hátrányát el kellett szenvednie. Az erdélyi magyarok többsége kommunistákat és/vagy román kémeket látott az erdélyi zsidókban. A korban általános nézet szerint a kommunisták (Tanácsköztársaság) okozták a trianoni békét, vagyis miattuk került Erdély román uralom alá. (Köztudott volt, hogy a népbiztosok jelentős része zsidó vagy zsidó származású volt.) A román lakosság, a román hatóságok pedig hol magyarnak, hol kommunista ügynököknek tekintették őket, hol pedig könnyen asszimilálható népességet láttak bennük. A második bécsi döntéssel visszatért Észak-Erdélyben a magyar hatóságok egyik első intézkedése a Magyarországra már hatályban lévő zsidótörvények bevezetése és végrehajtása volt. Hasonlóan nem kerülhették el a sorsukat az erdélyi zsidók 1941-ben, majd 1944 tavaszán–nyarán sem; előbb Kamenyec-Podolszkijba, utóbb Auschwitz-Birkenauba deportálták az erdélyi zsidókat, kivéve az ún. „Kasztner-csoportba” tartozókat. (A roppant összetett és érzelmektől sem mentes Kasztner-ügyről részletesen: Szita Szabolcs: *Aki egy embert megment – a világot menti meg. Mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS embervásár 1944–1945.* Budapest, Corvina Kiadó, 2005.)

Maga a kötet felépítése, illetve logikája sok szempontból inkább emlékeztette a recenzenst egy közgazdasági vagy szociológia munkára, mintsem egy „hagyományos” történelmi szakkönyvre. A monográfia elején a munka megszületésének okáról (*Mi tette szükségessé a vizsgálatot?*), illetve a módszertani megközelítésekről (*Módszertani szempontok*) olvashatunk röviden. Ez a kezdési mód – mint már utaltam rá – kissé szokatlan, ugyanakkor hasznos is, hiszen az olvasó így megértheti a szerző motivációját éppúgy, mint a források feltárásának vagy értelmezésének nehézségeit. Szempontunkból utóbbi már csak azért is fontos, mert a szerző a levéltári források mellett korabeli sajtóanyagot és túlélőkkel készített interjúkat is felhasználó könyve megírásához.

Tibori Szabó ezek után az erdélyi zsidóság 1945 előtti történetét teszi elbeszélése tárgyává. A leíró jellegű alfejezetek elengedhetetlenek a háború utáni folyamatok megértéséhez (*Történelmi kontextus*). Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a szerző kritikusán viszonyul az erdélyi, észak-erdélyi románsághoz éppúgy, mint a magyarsághoz. Ez a kiegyensúlyozott és realista megközelítés követendő (lenne). Erénye a könyv ezen részének, hogy a szerző nem írta túl, hiszen a könyv tárgya a zsidóság 1945 utáni általános és sajtótörténete, nem pedig maga a holokauszt. A szerző közelítve a megjelölt időhöz, olyan – szintén kényes – témákat tárgyal, mint a romániai népbíróóságok működése, a hitközségeken belüli vizsgálatok, illetve az erdélyi magyarok, az erdélyi zsidók, az erdélyi magyar zsidók és a zsidók szerepe a román kommunista mozgalomban. Az utolsó alfejezetben – amelynek címe: *Az új világra vetett hit és a csalódás* – a szerző a szomorú jövőt vázolta: hiába változott meg Románia politikai berendezkedése, és váltak köztudottá a náciizmus bűnei, az antiszemitizmus és a xenofóbia nem tűnt el az emberek lelkeiből, mi több a mindennapi életből sem...

A szerző ezek után tér rá a tulajdonképpeni témára: az erdélyi magyar nyelvű – zsidó – sajtó vizsgálatára. Az olvasónak már néhány sorból kiderül, hogy 1945 után Erdélyben milyen élénk magyar, magyar nyelvű kulturális élet folyt, számos periodikával a kirakatában. Ha csak a zsidó kiadványokat nézzük, akkor is jó pár mértékadó újságot és néhány kisebb lapot kell számba vennünk. A Szatmárnémetiben kiadott *Deportált Híradó*, a kolozsvári *Új Ifjúság* és a temesvári *Ichud* kevés számot ért meg, ellenben a szintén Kolozsvárról megjelenő *Egység*, majd 1949-től *Új Út* című lap 1946 és 1953 között heti rendszerességgel jelentkezett.

A szerző valamennyi újság szerkesztőségéről, irányultságáról ír, nyilván olyan terjedelemben, amelyet annak fontossága vagy a források bősége/szüksége enged. Ennek megfelelően a legteljesebb, szinte a periodika mindennapi életét is bemutató elemzést az *Egység*, majd *Új Út* című újságról olvashatjuk. A lap magát eleinte „Az erdélyi zsidóság központi lapja” fejléccel, majd az 1949-es névváltoztatás után mint „Demokratikus zsidó hetilap” pozicionálta. A szerző a főbb munkatársakat nem csupán felsorolja, hanem rövid biográfiákat is közöl róluk, felhasználva a még élő egykori munkatársak emlékeit. Kiemeli, hogy Köhn Hillel már a kezdetektől a lap egyik vezető munkatársa, cikkei rendszeresen megjelentek az újság hasábjain, nem egy esetben irányt adva nemcsak a lapnak, hanem az erdélyi magyar anyanyelvű zsidóságnak is. A szerző viszonylag nagy terjedelemben, tematikus rendbe szedve alaposan elemzi a lapban megjelent írásokat. A Tibori Szabó Zoltán által felállított 17 kategória lefedi a 1945 utáni zsidóság minden bújást és baját, nemcsak az erdélyiét, hanem az egész közép-kelet-európaiét. A holokauszt után megjelent első cikkek még a veszteségek és a túlélők számbavételével foglalkoztak, de csakhamar előtérbe kerültek a zsidóság jogi problémái, az elrabolt zsidó vagyon sorsa, illetve a tudósítások a népbíróósági perekéről. A lap nem kerülte ki a megkerülhetetlen kérdéseket sem, így az erdélyi/romániai zsidóság viszonyát

Palesztinához, illetve Izraelhez, vagy akár Birobidzsánhoz. A Szovjetunió növekvő befolyása azonban nagyban rányomta a bélyegét az 1947–1948 után született írásokra. Az 1940-es évek végén már az éleződő osztályharc – és ebben a zsidók szerepe – is a cikkek témája lett; s bizony néha-néha már a cionizmust elítélő cikkek is napvilágot láttak; pontosabban kellett, hogy lássanak.

A recenzius megítélése szerint az olvasó itt némiképpen meglepődik: hiszen az erdélyi magyar nyelvű zsidó sajtó elemzését az erdélyi magyar sajtó követi. Talán szerkesztési szempontból logikusabb lett volna a nagyobbtól haladni a kisebb felé. Tibori Szabó Zoltán elemzésében majd' tíz napi-, illetve hetilapot vett górcső alá. A vizsgálat tárgya itt is a hazatért zsidóság, illetve az újjáéledő antiszemitizmus. Dicséretes, hogy a szerző nem kerüli meg azt a kényes kérdést sem, vajon a zsidók miért léptek be nagy számban a kommunista pártba, miért szimpatizáltak a kommunista eszmével. Tibori azonban továbbviszi annál a történetet, mint hogy a párt tagságában vagy vezetőségében egy adott pillanatban magas volt a zsidók aránya. Azt is leírja, miként csökkent le a számuk és arányuk; hogyan lettek újfent üldözöttek – immár a kommunista párt által. Kissé alaposabb szerkesztői munkával elkerülhető lett volna, hogy bizonyos, már korábban leírt tények és adatok ne ismétlődjenek meg, amikor a különböző lapok azonos témakörű cikkeinek elemzésére került sor. Különösen igaz ez a háború utáni igazságszolgáltatást, illetve a népbíróságok működését boncolgató fejezetek esetében. Szép és egyben a kiegyensúlyozottságra való törekvés jele, hogy a szerző a gyilkosok mellett az embermentőkkel is nagy terjedelemben foglalkozott.

A téma szempontjából megkerülhetetlen volt, hogy ne csak a magyar, hanem a román, azon belül is az erdélyi román sajtó vizsgálatát megejtse a szerző. A könyv ezen fejezetében egy igen összetett probléma elemzésébe vágott bele Tibori Szabó Zoltán. Hiszen az erdélyi, illetve a regáti román anyanyelvű zsidóság története, kulturális öntudata élesen különbözött a magyar anyanyelvű zsidóságtól, a háború alatti üldöztetést és a holokausztot is teljesen másként élte meg. Ily módon a két anyanyelvű zsidó közösség között is volt egy választóvonal, nem csak a magyarok és a románok, a zsidók és nem a zsidók között. Tibori – szerencsénkre – tág teret szán olyan témák elemzésnek, mint a zsidó kifejezés jelentéstartalmának vizsgálata, vagy arra, hogy a zsidóság „önbesorolás vagy kényszeridentitás”. Tibori az erdélyi román sajtó vizsgálata során két fejezetben is inkább általában foglalkozik a zsidó önazonosság kérdésével, számos irodalmi és pszichológiai példával illusztrálva (*Auschwitz mint origó. A katasztrófazsidó identitástudatának változatai; Önazonossági paradigmák a holokauszt utáni időszakban*). Mindez persze egyben a szerző széles körű ismeretét is bizonyítja az irodalom és a pszichológia speciális területein. Megítélésünk szerint talán szerencsésebb lett volna ezeket a részeket vagy a könyv elejére, vagy az utolsó nagy fejezetbe illeszteni, hiszen a záró fejezet már címében is egyértelműen jelzi a témáját (*Zsidó identitástudat Erdélyben*). A szerző szinte a kezdetektől, pontosabban a 19. századtól igyekszik leírni és elemezni, hogy mit is jelentett Erdélyben zsidónak lenni. Majd rátér arra, hogy mindez mit is jelent, jelentett a holokauszt után, bár – mint jeleztük – a témát már korábban is erőteljesen érintette.

Roppant hasznos és egyben a szerző tájékozottságát is mutatja, hogy a könyv végén gazdag könyvészeti felsorolás található. Ezt a téma iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják, hasonlóan a mellékelt szótárt (a könyvben előforduló héber, jiddis szavak magyar jelentése olvasható itt). A könyv talán legnagyobb hibája a kivitelezése. Ha a kiadó kicsit jobban odafigyelt volna, akkor nem lenne ferde itt-ott a szöveg, vagy a fejezetcímek és a törzsszöveg között mindenhol ugyanakkora hely maradt volna ki.

Végezetül kinek, kiknek ajánljuk Tibori Szabó Zoltán könyvét? Szinte mindenkinek, hiszen a jó stílusban megírt könyv a holokauszttal vagy Erdély történetével foglalkozó történészeknek éppúgy tud újat mondani, mint azoknak, akiket csak „úgy általában” érdekel a történelem.

Kovács Tamás